Проф. Ф.Я. СтупакНаціональний медичний університет
імені О.О. Богомольця (Київ)

Кафедра філософії, біоетики та історії медицини

Сторінки історії медичного факультету київського університету св. Володимира (До 180-річчя НМУ імені О.О. Богомольця)

Майже половина історичного шляху Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ) припадає на діяльність медичного факультету, що входив до складу Київського університету св. Володимира, заснованого 1834 р. Грунтовного дослідження з історії київської вищої медичної школи ще немає, є лише фрагментарні студії. Невеликим фрагментом даної тематики слугуватимуть розглянуті сторінки з минулого медичної освіти. Адже важливим історичним напрямом є вивчення історичного шляху вищих освітніх закладів. Проект будівлі для університету розробив професор архітектури Петербурзької Академії мистецтв В.І. Беретті. Під час урочистої закладки університетської будівлі поклали платинову медаль із зображенням на одному боці Миколи І, а на другому — хреста в сьайві з надписом «Во свете Твоём узрим свет!», мідну дошку, монети, камінь з фундаменту Десятинної церкви. Під керівництвом В. Беретті в стилі класицизму звели університетську будівлю.

У 1841 р. у складі Київського університету св. Володимира відкрили медичний факультет, створення якого планувалося пізніше, однак велика потреба в лікарях у зв'язку з новими епідеміями, необхідність укомплектування армії військовими лікарями і наполегливість кращих представників інтелігенції призвели до відкриття факультету вже у 1841 р. У процесі організації медичного факультету в Київському університеті йому було передано лише частину обладнання, навчального інвентаря та бібліотеку Віленської академії. Створення медичного факультету наполегливо добивалися тодішні ректор університету М.О. Максимович та видатний хірург М.І. Пирогов.

9 (21) вересня 1841 р. на медичному факультеті розпочалися заняття. Цього дня засновник кафедр

ри анатомії професор М.І. Козлов прочитав першу лекцію з анатомії, а 12 (24) вересня 1841 р. професор В.О. Караваєв — першу лекцію з енциклопедії та методології медицини (сучасна історія медицини).

Визначальним документом, за яким функціонував університет, був університетський статут, який змінювався декілька разів. За статутом 1835 р. на медичному факультеті передбачалося 10 кафедр. Для нового медичного факультету непростою справою було знайти відповідні приміщення для клінік. Перші клініки відкрили 1844 р. і вони досить довго розташовувалися на першому поверсі головного корпусу університету в непридатних приміщеннях.

Важко було вирішити проблему викладацьких кадрів. З Вільно після закриття академії приїхали лише професори І.Ф. Леонов та Е.Е. Мірам. У заміщенні професорських посад велику допомогу надали інші університети. З перших десяти професорів-медиків Київського університету шість захистили докторські дисертації і проходили наукову підготовку в Дерптському університеті в той час, коли там працював великий хірург і анатом М.І. Пирогов.

Першим професором і першим деканом медичного факультету став послідовник Пирогова, випускник Казанського університету, відомий хірург В.О. Караваєв (1811—1892). «Я можу по праву, — зазначав Пирогов, — вважати Караваєва одним із своїх наукових вихованців: я спрямував перші його кроки на поприщі хірургії і передав йому вже обраний мною напрям у вивченні хірургії» [5, с. 547]. Призначення В.О. Караваєва відбулося 7 грудня 1840 р., тобто ще до відкриття факультету і задовго до початку читання курсу хірургії. В листі міністра освіти дається таке пояснення: «Хоча курс хірургії починається в самому університеті у 1843 р., проте щоб не про-

гати особу, що стала відомою через свої операції і заслужила схвальну оцінку в колі лікарів, я визнав за необхідне призначити Караваєва тепер же, де він міг бути корисним і порадами своїми при заснуванні факультету і при передачі кабінетів Віленської медико-хірургічної академії в Університет» [2, арк. 1]. Одержавши повідомлення про затвердження на посаді професора, В.О. Караваєв подав рапорт з проханням дозволити йому затриматись у Петербурзі й Москві для ознайомлення з викладанням медичних наук у Медико-хірургічній академії і Московському університеті, на що отримав згоду. Понад два місяці він ознайомлювався з організацією навчального процесу, відвідував лекції, заняття. У середині лютого 1841 р. В.О. Караваєв виїхав до нового місця служби.

Професор В.О. Караваєв став першим керівником кафедри хірургії. Як один із найвидатніших хірургів свого часу, він надзвичайно добре володів оперативною технікою та працював майже в усіх розділах хірургії. Усього він зробив 16 тис. операцій. Особливо прославився професор Караваєв у галузі хірургічної офтальмології. Він одним із перших почав успішно оперувати хворих на катаракту, модифікував і удосконалив техніку цього оперативного втручання, виконував його дуже швидко; провів близько 3 тисяч операцій з видалення катаракти. До нього за лікуванням зверталось чимало хворих з-за кордону.

В. Караваєв нагороджений орденом св. Станіслава 2 ст. (1844) за «отличное усердие и деятельность по преобразованию медицинского факультета, а также за безвозмездное пользование больных в разных казенных заведениях и бедного состояния людей» [3, арк. 174-176]. У 1844 р. в Криму виконав операцію щодо катаракти князю Голіцину, «которую совершил с успехом и сверх того сделал там 60 глазных операций людям разного звания безвозмездно» [3, арк. 175-176]. За цю операцію В. Караваєв отримав діамантовий перстень. Ще один діамантовий перстень отримав за консультацію государині Імператриці.

Професор В.О. Караваєв користувався повагою студентів, лікарів і широких кіл громадськості. З 1881 р. — почесний член університету св. Володимира. У 1886 р. з приводу святкування 50-ліття наукової діяльності отримав почесну адресу, де зазначалося: «Ви принесли молодому Київському університетові й місцевому юнацтву Ваші глибокі знання і щасливі таланти, не лише навчали юнаків Вашого лікарського мистецтва, але й давали високий приклад самобутності та сили думки, поєднаних із зворушливою простотою, чужою найменшій тіні перебільшення та самозакоханню» [4, с. 36]. У 60-ліття професорської діяльності В. Караваєва обрано почесним громадянином Києва, а вулицю, на якій він жив, перейменували на Караваєвську (тепер — вул. Толстого).

На початку 1841 р. був призначений другий професор медичного факультету — анатом М.І. Козлов (1814—1889), також учень Пирогова, перший завідувач кафедри анатомії (1841-1844), патологічної анатомії (1845—1853). Одним з перших запровадив гістохімічний аналіз для визначення сутності хворобливих процесів.

Професором кафедри фізіології здорової людини був призначений Е.Е. Мірам. Професором кафедри державного медицинознавства став вихованець Харківського університету І.Ф. Леонов. У 1843 р. кафедрі загальної терапії очолив В.В. Беккер.

За рекомендацією Пирогова у Київський університет був направлений з Петербургу анатом О.П. Вальтер (1817—1889), який очолив в університеті кафедру анатомії, а у 1845 р. захистив першу в історії Київського університету дисертацію на медичну тему. У 1851-1853 рр. завдяки винятковій енергії О.П. Вальтера та під його керівництвом був збудований університетський анатомічний театр, що вважався на той час одним з кращих у Європі.

Серед перших професорів терапії медичного факультету Київського університету був Ф.С. Цициурин (1814—1895) — не лише видатний терапевт і педагог, але й непересічний науковець, що цікавився не тільки проблемами лікування, але й загально біологічними питаннями. Його висловлювання демонструють глибокий філософський підхід до медицини. «Кожна теорія, коли вона правдива, мусить знаходитись у постійному відношенні з фактами, кожен факт мусить знаходити своє пояснення в теорії», — зазначав Ф.С. Цициурин [4, с. 36]. Він же запропонував струнку систему медичної освіти, причому надавав великого значення систематичному навчанню біля ліжка хворого, підкреслював важливість фізичного обстеження хворого, завжди звертав увагу на велике значення спостережливості лікаря.

Під час обрання декана медичного факультету у виборчий список від 13 лютого 1843 р. були внесені ординарні професори В. Караваєв, М. Козлов та І. Леонов. За В. Караваєва було 14 голосів, М. Козлова — 10, І. Леонова — 8 [1, арк. 1]. Результати були затверджені Міністром народної освіти [1, арк. 4].

На засіданні Ради університету 7 травня 1843 р. було вирішено: «Беручи до уваги, що в цьому університеті уже утворився медичний факультет і що в ньому можуть випробовуватись особи, що прагнуть медичних звань і ступенів, зробити про це публікацію в губернських відомостях Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Чернігівської, Полтавської, Вітебської, Гродненської й Віленської губерній» [7, с. 38].

Отже, вже до середини 1843 р. в Київському університеті сформувався колектив учених-медиків, а медичний факультет став одним із центрів підготовки лікарських кадрів і розвитку медичної науки. Підбір перших професорів для заміщення кафедр медичного факультету виявився вдалим. Усім їм надали закордонне відрядження, під час якого два роки вони знайомилися з досягненнями медичної науки в Західній Європі. Старшому з них — І.Ф. Леонову — виповнилось 34 роки, молодшому — О.П. Вальтеру — 26 років.

У 1842 р. Київський університет перейшов до власного приміщення. Це сталося за губернаторства І.І. Фундукля.

Фундуклей Іван Іванович (1804—1880) — у своїй службовій кар'єрі дійшов до другого класу (з чотир-

надцяти ступенів «Табелю рангів», вище стоїть лише канцлер). У 1838 р. Фундуклей направляє в Житомир — віце-губернатором Волинської губернії. Однак у квітні 1839 р. новим указом призначається київським цивільним губернатором і працював 13 років. Ці роки принесли Фундуклею велику популярність. У Києві він був відомим благодійником: виділяв кошти на потреби дитячих притулків, шкіл, лікарень, на подання неіснуючим, на різні благодійні і суспільно-громадські заходи. За його губернаторства своє приміщення отримав Київський університет, з'явилися інші значні будівлі та заклади. І. Фундуклей був почесним членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Видав свою головну капітальну працю «Статистическое описание Киевской губернии» (1852). Завдяки Фундуклею в Києві з'явилася перша в Росії жіноча гімназія, в якій навчалися Н. Полонська-Василенко, А. Ахматова. Одна з центральних вулиць Києва у 1869-1919 рр. мала назву Фундуклейівська (потім Леніна, тепер Б. Хмельницького).

У 1842 р. для університету був затверджений новий статут, в основі якого був університетський статут 1835 р. Однак він мав спеціальні постанови для Київського університету. Кількість кафедр в університеті зростає. Медичний факультет затвердили у складі 10 кафедр: «анатомія фізіологічна з мікрографією; фізіологія здорової людини; фізіологія хворої людини з патологічною анатомією; загальна терапія і «врачебное веществословие» з обов'язковими відомостями з токсикології, викладанням мінеральних вод і рецептурою; оперативна хірургія з хірургічною анатомією, вченням про пов'язки і хірургічною клінікою; теоретична хірургія з офтальмологією; спеціальна терапія; терапевтична клініка з семіотикою; акушерство теоретичне і практичне, викладання хвороб породіль і новонароджених, акушерська клініка; державне медицинознавство, яке включало: а) судову медицину; б) медичну поліцію з гігієною; в) медичне законодавство, тобто коротке викладання ходу справ, порядку служби і устрою по медичному управлінню в державі, а також відомості про цивільну службу і правознавство в необхідному для лікаря обсязі; г) ветеринарну поліцію з епізоотичними хворобами». За статутом 1842 р. удалося організаційно оформити викладання додаткових дисциплін. Дуже важливим стало створення єдиної в університетах кафедри державного медицинознавства, де викладалася й гігієна та медична поліція. Гігієна вперше розглядалася як наука, що складала основу санітарного нагляду (медичної поліції). Сама назва кафедри містила початкові елементи громадської медицини.

Загалом статут 1842 р. мав позитивне значення. Зокрема, поділ кафедри фізіології на кафедри нормальної й патологічної фізіології відповідав потребам розвитку цих наук. Кафедру семіотики об'єднано з терапевтичною клінікою, а кафедру загальної терапії виділено у самостійну з включенням до неї курсу «врачебного веществословия». Статутом передбачалася організація кафедри оперативної хірургії з топографічною анатомією, вченням про пов'язки і

хірургічною клінікою, що, в свою чергу, свідчило про анатоμο-фізіологічний підхід у вивченні хірургії.

Термін навчання на медичному факультеті становив п'ять років, на інших факультетах — чотири роки. Статут надавав можливість клопотатися щодо дозволу докторам і магістрам читати лекції в університеті, що давало право присвоювати звання доцента. Доценти ставали резервом ад'юнктів і професорів.

Студенти-медики 1-го курсу вивчали фізіологічну анатомію 8 год. щотижня під керівництвом професора М.І. Козлова, енциклопедію та методологію медицини — 2 год. щотижня під керівництвом професора В.О. Караваєва та інші дисципліни.

У 1846 р. відбувся перший випуск лікарів, які закінчили медичний факультет Київського університету. Відповідно до рішення медичного факультету від 8 червня 1846 р., з 16 державнокоштных студентів 5-го курсу звання лікаря з відзнакою були удостоєні 4, звання лікаря — 6. Решта 6 студентів, які одержали незадовільні оцінки, повинні були пересклати іспити. Через кілька місяців іспити пересклали ще 2 студенти, а в 1847 р. дипломи лікаря одержали усі 16 студентів.

Після закінчення медичного факультету колишні державнокоштні студенти складали іспити на звання повітового лікаря, отримували набори лікарських інструментів, екіпірувальні гроші в сумі 42 руб. 85 1/2 коп. на кожного і їх направляли у військове, морське або цивільне відомство з обов'язком відслужити 7,5 років.

Медичний факультет бурхливо розвивався, і якщо перший набір 1841 р. складався лише з 29 осіб, то вже через 7 років на медичному факультеті нараховувалося 299 студентів, майже половина всіх, хто навчався в університеті. І в подальшому набір студентів постійно зростає (у 1895 р. на медичному факультеті навчалось 986 студентів).

Розширювалися клінічні та навчальні бази факультету. У 1853 р. став до ладу побудований за проектом архітектора О.В. Беретті один з найкращих у Європі анатомічних театрів. Значною мірою це вдалося зробити завдяки енергійності та наполегливості другого завідувача кафедри анатомії О.П. Вальтера та за допомогою професора М.І. Козлова, який був домашнім лікарем тодішнього генерал-губернатора Д.Г. Бібікова. На будівництво анатомічного театру використали кошти в сумі 150 тис. руб., серед яких 100 тис. руб. були з пожертв дворян [6, с. 4].

У 1863 р. на хвилі прогресивних перетворень після скасування кріпацтва був прийнятий новий ліберальний університетський статут, який гарантував подальше розширення кількості навчальних дисциплін. На медичному факультеті було затверджено 16 кафедр.

Підвищенню рівня навчальної роботи значною мірою сприяло також широке запровадження з кінця 60-х років практичних занять. Як відомо, в першій половині XIX ст. в університетах панівною була лекційна система викладання. Міністерство народної освіти звернуло увагу на активізацію навчальної роботи в університетах. Впроваджувалися у педаго-

гічний процес семінарські, лабораторні та інші види практичних робіт. Практичні заняття студентів медичного факультету проводили в лабораторіях, кабінетах, клініках, анатомічному театрі.

Новий університетський статут 1884 р. передбачав відкриття вже 24 кафедр. Попри всі складнощі й перепони, медичний факультет Київського університету досить стрімко розвивався й розгалужувався, залишаючись за рівнем викладання та добром науково-викладацьких кадрів серед найкращих навчальних закладів не лише Російської імперії, а й Європи.

У 1888 р. налічувалося 45 навчально-допоміжних установ, серед яких 4 факультетські клініки, 3 госпітальні клініки, 2 клінічні відділення при міській лікарні, анатомічний театр, а також лабораторії та кабінети.

Професори та викладачі медичного факультету надавали медичну допомогу населенню. Особливо популярним не лише в Києві, але й далеко за його межами був професор хірургії В.О. Караваєв.

Під час Кримської війни в Севастополь добровільно виїхав київський професор-хірург Х.Я. Гюббенет разом із групою студентів-медиків, де під його керівництвом виконали понад три тисячі операцій. Гюббенет лікував адміралів Нахімова та Істоміна. У 1876 р. професор С.П. Коломнін поїхав на сербсько-турецький театр воєнних дій.

Червоною ниткою в діяльності медичного факультету Київського університету проходить самовіддана боротьба кращих його представників з епідеміями холери, тифів, чуми та прокази. В 1847-1849 рр. безпосередню участь у боротьбі з епідеміями холери в Києві брали морфологи О.П. Вальтер та М.І. Козлов, терапевт Ф.С. Цицурін та хірург Х.Я. Гюббенет. Висновки з цих численних спостережень над перебігом холери багато в чому допомогли з'ясуванню природи цього ще на той час недостатньо вивченого захворювання. У 1856 р. для боротьби з епідеміями тифів на театр воєнних дій виїжджали Ф.Ф. Мерінг та С.П. Алфер'єв. С. Алфер'єв — відомий професор терапії, брат матері видатного російського письменника М. Лескова. Спілкування з медиками, набуті знання і враження знадобилися Лескову у його літературній роботі, особливо у київський період життя, коли були створені знамениті «Печерские антики», один з героїв яких — лікар. Лесков писав: «Писательство началось случайно. В него увлекли Лескова сна-

чала профессор Кунта, доктор Вальтер, убедивший написать фельетон для «Современной медицины»... С тех пор все и пишем» [8, с. 23].

У боротьбі з епідемією висипного тифу в Києві загинув В.Т. Покровський. Неодноразово для боротьби з епідеміями чуми та прокази в місця їхнього поширення виїжджав київський учений Г.М. Мінх. Він знаходився в небезпечних вогнищах: на півдні Росії, в Астраханській губернії, Персії, Єгипті та Палестині.

Загальновідома самовіддана боротьба В.К. Високовича та Д.К. Заболотного наприкінці XIX та на початку XX століття з епідеміями холери та чуми як на території країни, так і за її межами — в Індії, Монголії, Месопотамії, Португалії, Марокко, Китаї та Маньчжурії.

Деякий час (1870—1871) у Києві працював видатний вчений-хірург і громадський діяч, послідовник М.І. Пирогова, М.В. Скліфосовський. Згодом він був професором Московського університету.

Сучасниками й послідовниками Пирогова були також інші професори-хірурги Київського університету другої половини XIX століття — Ю.К. Шимановський, С.П. Коломнін та О.С. Яценко. Перший з них — видатний вчений-новатор, автор кількох праць з пластичної й оперативної хірургії, що не втратили свого значення до нашого часу. Капітальна праця «Операции на поверхности человеческого тела» удостоєна премії імені І.Ф. Буша. С.П. Коломнін запропонував і першим у Росії здійснив перев'язування зовнішньої сонної артерії. Першим у світі провів у воєнних умовах внутрішню артеріальне переливання дефібринованої крові. Він був талановитим викладачем і лікарем. О.С. Яценко зробив великий внесок у розвиток шкірної пластики. Він першим у світі здійснив заміщення дефектів шкіри після вогнепальних поранень.

Медична наукова думка в Київському університеті утримувалася на значній висоті. Незважаючи на всі труднощі, медичний факультет Київського університету вже з перших років свого існування посів почесне місце серед вищих медичних шкіл того часу й відіграв велику роль не лише в розвитку медичної освіти, але також у практичному лікуванні, наданні медичної допомоги населенню.

Для майбутніх дослідників попереду велике поле діяльності для виявлення та уточнення різних фактів, висвітлення внеску у вищу медичну освіту відомих постатей.

Список використаної літератури

1. Державний архів міста Києва. Ф. 16. — Оп. 279. — Спр.44.
2. Державний архів міста Києва. Ф. 16. — Оп. 279. — Спр.302.
3. Державний архів міста Києва. Ф. 16. — Оп. 279. — Спр.4762.
4. Матеріали до історії української медицини. — Нью-Йорк — Мюнхен, 1975. — Т. 1.
5. Пирогов Н.И. Сочинения. — К., 1916. — Т. 2.
6. Сахновский В.Н. Врачебно-санитарные учреждения г. Киева. — К., 1896.
7. 150 лет Киевскому медицинскому институту. — К., 1991. — С. 38.
8. Ступак Ф.Я. Нарис історії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. — К., 2002.

Страницы истории медицинского факультета Киевского университета св. Владимира (К 180-летию НМУ имени А. А. Богомольца)

Проф. Ф.Я. Ступак

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца (Киев)

Рассмотрены некоторые страницы создания и деятельности медицинского факультета Киевского университета св. Владимира, затем — Национальный медицинский университет имени Богомольца (Киев), который в 2021 году будет отмечать 180 лет. Освещается вклад известных ученых.

Ключевые слова: медицинский факультет, университет, студенты, декан, профессор, кафедра, университетский устав.

Pages of the history of the medical faculty of Kyiv University of St. Vladimir (To the 180th anniversary of NMU named after O.O. Bogomolets)

Prof. F.Ya. Stupak

Bogomolets National Medical University (Kyiv)

Some pages of creation and activity of the medical faculty of Kyiv University of St. Volodymyr, later — Bogomolets National Medical University (Kyiv), which in 2021 will celebrate 180 years. The contribution of famous scientists is highlighted.

Key Words: medical faculty, university, students, dean, professor, department, university charter.

Контактна інформація: Ступак Федір Якович —
доктор історичних наук, професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Київського Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця,
Київ, пр. Перемоги, 34.

Стаття надійшла 11.10.2020 р.